

Xabier Lete oroitzen

Poesia airean

Berriz ere abenduan, gure bazterrak xuri, elurra Bianditz mendiko hegal-gailurretan. Berriz ere negu atarian, noiz elkar-maitemintzearen itzalean, Heriok, gibelego atetik sartuz, poetaren eskuak izoxtuxe, umezurtzago gaituen utzi. Sentipenak, poz eta minak, galderak, urrats desbideratuak, galerak... poesia bilakatzen zituena mutuaraziz, isilaraziz kantu sentitu, indartsu, sinesgarriaren ahotsa. Guztiarekin ere, poetaren taupada bizia eraman badu, haren hats oparoak hitz-poesia bilakaturikoa orotan da orain jori bizi.

Aspaldi honetan ingurukoekin bezainbat joan direnekiko babes eta kontsolamenduan zen, halabeharrez laketuxe itxaropenaren atalasean. Lurralde eta izari bereziko muga horretan ibilki, sentimendu eta gauzen balio osasungarria bere eta gure zuen egin, du egiten. Orain, ororengan da engoitik, traba guztiez jareginik, egun batean bizigai bilakatu zen izarren hauts emankor horretarat itzulirik. Gu, berriz, *Euskalherri nerea ezin zaitut maite, non biziko nintzateke zugandik aparte...* horretan gara oraindik, ametsa egiaren antziduri bilakatu nahiz, errota zaharrak ur berritan ere ekingo diolakoan urduri...

Joxan Goikoetxea esku-soinua jotzen hasten da Lurdes Iriondo eta Xabier Leteren "Errota zahar maitea" kantuaren oihartzunean, amaiera aldera Juan Mari Lekuonaren poemaren lehen ahapaldia errezitatzen delarik: "Errota zahar maitea / urarern ertzean / uraren ertzean da / basati beltzean: / negar egiten dezu / alea xehatzean / ni ere triste nabil / zutaz oroitzean".

Ibilbide jorian

Ezaguna da Xabier Leteren ibilbide oparoa, bai poesian bai kantagintzan; batean zein bestean nabarmendu zuen dohai berezia. Baiki, bekan da gauzatzen gure hizkuntzaren bizitasun osasungarria hain manera eraginkorrean. Oartzunen ongi errotua, ahozkotasun eta herri kulturaren -eta hor, Lekuonatarren itzala aipatu behar da, Juan Marirena bereziki- eta, gisa berean, gogoa irekia, munduan kokatua -ingurukoan eta urrutikoan-, biak propioki uztartuz jardundakoa izan da bizitzan, sorkuntzan. Haren poema eta kantuetan mementu berean da herri hizkuntza bizia sentitzen eta hizkuntza jaso gozaten, existentziaren drama eta ironia, euskaldunaren eta giza abereraren patua, poz eta mina, egunoroko irudiak eta arnasa handiko metaforak. Lurrari atxikia eta lau haizeterat zabaldua, poetak inoiz ez du ikuspegia galtzen, non dagoen eta nondik duen kantatzen, bertatik bertara eta mundu guztian gaindi.

Xabier Leteren poetikan nabarmentzen den berezitasun nagusienetarikoa, doikabe. Horri lotua, gauzak eta gertakizunak hitz-poesia bilakatzeko deliberamendu... eta dohaia. Haren hastapenetako poema bat "gauzen izentatze etengabe bat" da deitzen, eta honela hasten: "Poesia gauzak izentatzeko era bat da". Eta sarreran zehazten du: "Gauzek, ordea, beren izena behar dute. Eta gertakizunek. Beren izena behar dute, eta izena bilatuz gero leporatu egin behar zaie. *Euriari, euri / Aleari, ale / Lagunari, lagun / Etsaiari, etsai / Zoroari, zoro / Erailketari, erailketa / Goseari, gose /*

Egarriari, egarri / Heriotzari, heriotze / Gorputzari, gorputz / Desioari, desio. Izentatze horrek, gauzen begiratze lehiatsu eta aspergarri horrek harririk mugituko ez duenaren uste osoz. Ez baitatza hortan auzia, ez mirakulu, ez aterabidetan. Eguneroko identifikatze baten beharretan baizik. Denbora gosetiaren sabel izugarrira nahaspila gorrotagarrian ez erortzean... Gudari irabazle inoiz izango ez garenez gero, ez gaitezela, arren, gudari ezezagun izan. Hitzak izaten jarrai daitezela, desgastez hil edo zentzu argitsu indartsu berri batez jantzi ditzagun bitarte. Hitzak izaten jarrai daitezela". Poesiari buruzko paradigma bat.

Ondorioz, ongi dakigu, hainbat eta hainbat asmo, egoera, leku, amets, poz eta min, galera... eder eta indartsuki dizkigu izendaturik utzi, uzta poetiko jorian. Eta horrela, haren kantu-poema anitz mugarri eta erreferente bilakatu dira, gure jendartean sakon txertatuak, taigabe elikatzen dutelarik mentura.

Ohorezko euskaltzain iaz izendatu izana horren ondorioa baizik ez date, naski, nahiz, poetari datzekion gisan, hura halako izendapenekiko esker-on izan, bai, baina ez, ordea, sobera munta emanik. Hain zuzen, baitezpadakoak diren ildo eta araez haratago, edo hobe erranik, sakonago, denok bezala, funtsean, hitzaren biziak zuen axolatzen, biziaren hitzak; sozietatean bezala sorkuntzan izan dadin, xede bezainbat bitarteko, bide beste zubi. Hortik hain trebeki jardun izana bera, sortzen, komunikatzen, iristen...

Joxan Goikoetxeak "Alzateko Jaun" kantuaren egokitzapena jotzen du. Amaiera aldera "Egunsentiaren esku izoztuak" liburuko honoko poema errezitatzen da: "Azaroko arratsaldean elurra ikusi dut / Bianditz mendiaren hegal-gailurretan, / xuri hartan begirada itsatsirik / "berriz ere negua atarian" / esan diot ahots apalez nere buruari, / zer nolako hunkidura elur xuriena / nerabeak ginenean herri galdu hartan... / begiratzen genituen bortuak, mendilerroak / eta han ekialdean Nafarroa zegoela esaten ziguten, / Lesaka, Baztan, Auñamendiak / haratago Europako erresumak edo agian Errusia / ez baikenekien noraino ailegatzen zen mundua, / baina mendilepo hurbil haietatik zetorkigula dena / hori ongi genekien gure ezjakin eskasean, / hodeiak, ekaitzak, elurak eta negua, / eta izendatzearekin eraikitzen zirela gertakizunak / eguratsen aldaketak iragarri eta halabehartuz... / gero laster eguberria genuen atarian / eta Olentzero ikazkina menditik jaisten zenean / sua eta mezua bailarara ekarriz / gure bihotzetan zilarrezko txintzarriek / errepikatzen zuten zorion harrituaren doinua... / penaz begiratzen genien orduan zoritxarrekoiei / eta haiengandik hurbilago ginen sentitzen / zorteak onizatearen atari epeletatik uxatu zituelako... / gaur, izan ginen hartatik / ia ezer ez denean geratzen / berriro xuriz jantziak ikusi ditut mendiak, / ekialdeko bortuetara begiratu dut hunkitua / eta barnearen barne barneratuenetik esnatu zait / denboraren abaraskaren pean / estalia zegoen kantua: / goiko mendian elurra dago, errekaldean izotza".

Zorionez, baditugu Xabier Leteren emariak biltzen eta iraunarazten dituzten argitalpenak. Bere kantuz osatutako bost disko, Lurdes Iriondorekin batera beste bi, berriak eta herrikoiak. Horiez gain, bertsoei eskainitako hainbat disko: *Bertso eta koplak zaharrak* disko bikoitza, Antton Valverde eta Julen Lekuonarekin, *Txirritaren bertsoak* disko bikoitza Antton Valverderekin, eta *Berrehun urtez bertsoan*, zazpi disko bertsolaritzaren antologia gisa.

Letren munduan, bestalde, hainbat hitzaurre, artikulua eta kolaborazioz gain, sei

poesia liburu: *Egunetik egunera orduen gurpilean* (Cinsa, 1968), idatzitako lehen poemak, gehienak aurreko bi urteetan Gipuzkoako Agora Saria birritan irabazitakoetarik. Beraietan jada -poesia soziala sentipen eta kezka pertsonalez zeharkatua, esperimentazioz hornitua- Juan Mari Lekuonak izendatu zuen "dardara dramatikoa" nabaitzen da. *Bigarren poema liburua* (Gero, 1974) izendatutakoan aurreko ezaugarriekin batera poetika helduagoa eta zalantza existentzialaren eragina nabarmentzen dira. *Urrats desbideratuak* (Gipuzkoa Kutxa Argitalpenak, 1981) 1980ko Irun Hiria saria izan zen lanean, berriz, etsipena eta ezkortasuna hasten dira poetaren mundua erotik tindatzen. Hurrengoa *Zentzu antzaldatuaren poemategia* (Euskaltzaindia-BBK, 1992) da, erakunde horiek antolaturiko Arrese-Beitia lehiaketa irabazirik; *Biziaren ikurrak* (Erein, 1993) izenekoan, berriz, aurreko liburuko poemategiaren atal oso bat erantsi zuen. Bietan, eri handi izan ondoren onduak, izpiritualitatearen xerkako desmartxa deliberatuan azaltzen da; bizitzeko euskarri diratekeenak izendatuz, hitz-poesia bilakatuz, egiazki izaten hasiko direlakoan. Azkenik, *Egunsentiaren esku izoztuak* liburua dugu. Hamabost urte argitaratu gabe egon ondoren 2008ko abenduan Pamielaren eskutik plazaratua. Bertan, menturaz inoiz baino modu erabatekoagoan, aurreko liburuetan nabarmendutako gai, arrangura eta kezka, estilo, taxukera, hiztegia..., hots, Leteren mundu metaforikoa, hiztegi poetikoa, gauzatzen da. Aspaldian bizi izanikako esperientziak -osasun arazoak, galerak, heriotza...- gogoetatuz eta hitz bilakatuz, ohi bezala azala eta mamia egoki uztartuz, poeta lurralde sakon eta sentituagoetan, zinezkoagoetan, murgiltzen da, ezinago sinesgarri. Poesia liburu honek 2009ko Literatur Euskadi Saria jaso zuen, baita urte bereko Espainiar Literatur Kritikoen Elkartearen poesia saria ere. Horiez gain, *Rilke, Orduen Liburua* disko-liburuttoa (Pamiela, 2004), txekiarraren hogeitamar poema Karlos Gimenezek pianoz lagundurik, eta, azkenik, *Abestitzak eta poema kantatuak* (Elkar, 2006), kantu bilakaturiko bere poemen bilduma.

Baina hitzak minez, emozioz, taupadaz, zirrarez eta dardaraz eta eleak baino haratagoko, eta hunatagoko, hainbat sentipenez mamiturik dauden fonemak direnez, testu idatzi gisa irakurriak izateaz gain, daudekeen hameka sentipen eta ñabardura zuzenki, hitzen tonuz, energia kargaz, airearen transmisioaz senti-ikus-entzunezko aukera suertatuz gero, hitza osaturik bezala gelditzen da, bereziki hitz bilakatu sentipenak biziartzeko gaitasuna dagoelarik. Xabier Leteren kasua, hain zuzen.

Horiek hola, azken poemategia jendartera iristen lagunt zezakeelakoan, irakurraldi bereziak egitera prestatu zen, adoretzu gainera. Aukera Iruñean hasi zen gauzatzen, ondoren Donostia, Bilbo, Izpura-Garazi, Zarautz, Usurbil, Hernani, Durango, Elgeta, Urnieta, berriz ere Bilbo, Atau... Eta askoz gehiagorako eskea izan zen, baina ezin zuen gehiago. Errezitaldi horietako batzutan hartutako irudiekin DVD bat apailatu ahal izan zen Gipuzkoako Diputazioko Kultur sailaren laguntzarekin. Argitalpena Xabier Leteren emotibitate eta sinesgarritasunez beteriko azken bidaia poetikoaren lekukotasun bakana bilakatu da.

Joxan Goikoetxeak "Nafarroa, arragoa" kantuaren inguruko egokitzapena jotzen du. Amaieran, doinua apalduz, 70eko poema hau errezitzatzen da: "Ni ere hilko naiz... / Egun hartan, / haizeak azkeneko arnasak / hautsarekin batera / astintzen dituenean, / dena kunplituta / egongo da. / Eramango naute... / Eta lurraren babesean / atsedean luzez / betirako itzaltzean, / isilaren oihartzunean / galduko da / azkeneko hitza. / Motza da bidea... / Egunsentiko andrearen / esku hotza / sorbaldan

laister / nabaitzen dut; / euriak nere pausoak / urratuko ditu /azkeneko bidegurutzean.../ Horrengatik esaten dizuet / “anaiak” / eta zuen begietan / erantzuna aurkituz / nahi dut bizi, / behin eta berriz, / hitzez hitz eta ordutik ordura / bizitzaren borroka galdua / jokatz.../ Ez beza inork negarrik / egin. / Bizi dezagun heriotza / eta kanta dezagun / bizitza, / ilunabar arte, / begirada lasaiez. / Motza da bidea”.

Dakusagun bezala, haren poetikan hasieraz geroztik nabarmentzen da heriotzaren itzala. Poetak honela du aitortzen: “Neretzat oso zaila izan da beti poesia argitsua eta baikorra idaztea”. Egia izanik ere, ene aburuz, horrek bere poetikaren funtsezko ezaugarri bat lausotzen du: zirtu umoretsuak duen munta, bere buruaz kitzikagarriki trufatzeko bezala beste hainbat gai lotsagabe, are mutiri, tratatzeko era osasungarria. Nago horrek arnasa osagarria ekarri izan diola beti, bai poesian eta bai bizitzan. Irri ez bada, beraz, dugun gutienez kanta eta goza haren poesia eta kantuekin; hark zioen bezala “bizi dezagun heriotza eta kanta dezagun bizitza”, ospatuz sorkuntzaren mentura, bizi-larrimina bilaka dadin aterbe eta hats-iturri, hitz-poesia.

Jose Angel Irigaray
Euskaltzaindiko bilera
Gipuzkoako Foru Aldundian, 2011-01-28an